

De Terebinth

Nieuwsbrief

Vereniging tot herstel van zorg rond dood en rustplaats

Jaargang VIII, nummer 4
September 1994

COLOFON

De *Terebinth Nieuwsbrief* is een informatieblad ten behoeve van de leden van Vereniging de Terebinth

Redactie:

Roy P. de Beunje, Josée Bionda, Sytze de Boer, Wim Cappers, Henk de Feijter en Cees van Raak

Lay-out:

Henk de Feijter

Redactie en secretariaat:

Dodeweg 31
3832 RE Leusden
033-653380

De kopij voor de volgende *Nieuwsbrief* moet vóór 1 november op het secretariaat aanwezig zijn. De kopij wordt bij voorkeur op floppy en in WordPerfect aangeleverd.

Het lidmaatschap van de vereniging kost minimaal voor personen f 35,-, voor elke huisgenoot f 15,- en voor organisaties f 100,- per jaar. De contributie kan op gironummer 335536 van de Terebinth te Leusden worden overgemaakt. Het lidmaatschap wordt automatisch verlengd, tenzij vóór 1 december schriftelijk bericht van opzegging is ontvangen. Losse nummers van de *Nieuwsbrief* kosten f 2,50 per stuk plus verzendkosten.

Niets uit dit blad mag worden overgenomen zonder vooraf verkregen schriftelijke toestemming van de redactie.

Bijlschrift illustratie voorpagina: Het Yzermonument in Diksmuide (foto Henk de Feijter)

Foto's op p. 77 en 79: Wim Cappers
Foto's op p. 85, 87 en 94: Henk de Feijter

INHOUDSOPGAVE

- 75. Mededeling redactie
- 75. Na de strijd
- 77. Een brug te ver komt naderbij
- 83. Vrijplaats voor betrokkenheid
- 86. De oude begraafplaats te Zeist
- 93. Boekbesprekingen
- 93. Uit de pers
- 95. Excursies
- 96. Agenda

MEDEDELING REDACTIE

Op 17 september 1994 is het vijftig jaar geleden, dat de bevrijding van Nederland door geallieerde legers in gang werd gezet. Aangezien niet alle bruggen over de rivieren in de zuidelijke provincies op de Duitse troepen konden worden veroverd, duurde het tot 5 mei 1945, voor heel ons land was bevrijd. Deze strijd heeft veel mensenlevens gekost. De wijze, waarop militairen na afloop zijn begraven, is door Cees van Raak in een artikel beschreven.

Daarna volgen twee artikelen, waarin de vraag wordt gesteld, hoe de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog vijftig jaar later levend kan worden gehouden. Wim Cappers stelt de vraag naar aanleiding van de toekomstige herdenking bij de John Frostbrug te Arnhem. Josée Bionda vraagt zich af, hoe de beheerder van een gemeentelijke begraafplaats bezoekers van eveneens daar aanwezige oorlogsgraven kan helpen. Aangezien deze twee artikelen vanuit een persoonlijke betrokkenheid werden geschreven, ziet de redactie graag reacties tegemoet.

NA DE STRIJD

Tot de negentiende eeuw bestonden legers uit huurlingen. Aan de gesneuvelden werd dan ook geen aandacht besteed. Men liet de lijken

vaak een tijdlang liggen, met beroving als gevolg. Een manier van "begraven" van gesneuvelden was het bedekken van lijken met ongebluste kalk. Er bestond dus geen enkel eerbetoon. Wel richtte men gedenktekens op ter herinnering aan een bepaalde, heroïsche strijd. Een van de eerste moet staan in Gibraltar, waar zich een Brits militair monument bevindt uit het jaar 1708. De invoering van de dienstplicht in de negentiende eeuw had tot gevolg, dat voor de gesneuvelde soldaten uit eigen land wel aparte, militaire begraafplaatsen werden aangelegd. Sinds de Frans-Duitse oorlog van 1870-1871 en vooral sinds de oorlog van 1914-1918 kent Europa het verschijnsel militaire begraafplaats.

Aangezien Nederland in de Eerste Wereldoorlog neutraal was, kent ons land pas sinds de Tweede Wereldoorlog specifieke begraafplaatsen voor militairen. In de meidagen van 1940 sneuvelden zo'n tweeduizend Nederlandse militairen. De eerste oorlogsdodenakker ontstond na de beëindiging van de strijd rond de Grebbeberg bij Rhenen: "Militair Kerkhof op de Grebbeberg", zoals het toentertijd heette. Hier werden de Nederlandse en gedurende korte tijd ook de Duitse gesneuvelde soldaten begraven. Nu rusten op dit "Militair Ereveld Grebbeberg" meer dan vierhonderd soldaten uit die strijd en ook enkele honderden mili-

tairen die elders zijn gevallen. Hier staat tevens het nationale legermonument, met daarop een kwatrijn van J.C. Bloem:

"Vijf dagen - en de vrijheid ging verloren.

Vijf jaren - en eerst toen werd zij herboren:

Zo moeizaam triomfeert gerechtigheid...

Aan dit besef zij deze grond gewijd".

Een ander aanzicht biedt het in 1949 geopende ereveld van Loenen op de Veluwe. Bij het ontwerpen ervan hield men duidelijk rekening met de natuurlijke begroeiing, om een harmonie te bewerkstelligen tussen graf en groen. Hier liggen Nederlandse militairen, maar ook verzetsstrijders, politieke gevangenen, gedeporteerden en slachtoffers van de gedwongen tewerkstelling in Duitsland. Meer dan drieduizend doden rusten hier.

De plek voor de erebegraafplaats Bloemendaal is verre van willekeurig, want in dit duningebied, werden meer dan vierhonderd verzetsstrijders en gijzelaars door de Duitsers geëxecuteerd. Hun massagraven werden vlak na de oorlog geopend. Op 27 november 1945 vond reeds de eerste herbegravenis plaats; het betrof de verzetsstrijdster Hannie Schaft, "het meisje met het rode haar". In totaal bevinden zich 374 graven op deze sfeervolle dodenakker.

Van de begraafplaatsen voor gesneuvelde buitenlandse militairen in Nederland is Margraten zeker een van de bekendste. Op 10 november 1944 werd hier de eerste gesneuvelde teraardebesteld. Ook hier werden in het prille begin Duitsers begraven. Momenteel bevinden zich op deze dodenakker ruim 8000 graven van Amerikaanse soldaten. Vermiste Amerikanen herdenkt men met hun namen op de muren van de dodenakker.

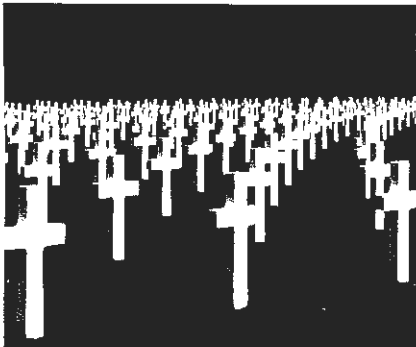
In de jaren 1947-1948 werd een aparte begraafplaats naast Rusthof in Amersfoort aangelegd: het Russisch Ereveld voor omgekomen krijgsgevangenen. Honderd van hen kwamen om in het beruchte Kamp Amersfoort, maar ook overleed een aantal na de bevrijding aan de gevolgen van uitputting en ziekte. Andere gesneuvelde Russen liggen hier ook; in totaal 865. In 1969 is het ereveld gerenoveerd. Op de tien meter hoge zuil, in 1975 geplaatst, staat in het Russisch en in het Nederlands: Aan de strijders van het Sowjetleger die omgekomen zijn in de worsteling met de Duitse overweldigers. 1941-1945".

Op Texel bevindt zich de Sowjetbegraafplaats Loladse genaamd. Hier liggen de slachtoffers van de zogenaamde Russenopstand. Deze aanduiding klopt historisch niet. Georgiërs waren het die onder leiding van hun commandant Schwalwa Loladse in de nacht van 5 op 6 april 1945 in opstand kwamen

tegen de Duitsers. Zij waren ex-krijgsgevangenen uit de Blitzkrieg van 1941 en 1942. Uit lijfsbehoud waren zij vervolgens in Duitse militaire dienst getreden. Toen duidelijk werd dat de toestand voor de Duitsers hopeloos was en het bataljon overgeplaatst zou worden, brak de opstand uit. Na aanvankelijk succes mislukte de revolutie toch. De ruim een maand durende, zware strijd kostte aan 476 Georgiërs en 117 Texelaars het leven.

Omgekomen Duitsers kregen tenslotte een eigen rustplaats te IJsselstein. Zij die eerder in Margraten, Rhenen en op vele andere plaatsen lagen, werden naar deze dertig hectare grote begraafplaats overgebracht. Vooraan liggen 85 doden uit de Eerste Wereldoorlog. Het totaal aantal graven bedraagt bijna 36.000. Het toezicht hierover heeft de Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge te Kassel.

Cees van Raak

EEN BRUG TE VER KOMT NADERBIJ

Een persoonlijke notitie

Toen ik op de middelbare school zat, had ik veel belangstelling voor krijgsgeschiedenis. Met name veldslagen uit de Tweede Wereldoorlog vond ik interessant. Ik las er boeken over. Als een generaal in de dop tekende ik zelfs kaarten, waarop ik met gekleurde speldjes de troepenbewegingen weergaf.

Een strijdtoneel, dat mijn speciale belangstelling had, was de slag om Arnhem uit september 1944. Deze belangrijke veldslag had immers op Nederlands grondgebied plaats. Toen *Een brug te ver* van Cornelius Ryan in 1974 uitkwam, las ik het direct. Enkele jaren later bekeek ik bij de brug te Deventer de decors en het geschut voor de opnames van de gelijknamige film. Vanzelfsprekend zag ik de film in de bioscoop. De titel van boek en film slaat op een uitspraak van generaal Frederick Browning, in 1944 commandant van het Eerste Britse Luchtlandingskorps. Op 10 september ontvouwde veldmaarschalk Bernard Montgomery aan hem en andere ondergeschikten de plannen voor operatie Market-Garden. De geallieerden waren tot aan de Nederlandse grens opgerukt. Volgens plan Market moesten luchtlandingstroepen in een bliksemactie de bruggen over de rivieren en kanalen van Eindhoven tot Arnhem veroveren. Dan zouden volgens plan Garden tanks via de veroverde brug-

gen Duitsland kunnen binnenrukken. Browning zou toen hebben opgemerkt, dat de brug over de Rijn bij Arnhem een brug te ver was. Achteraf kreeg hij gelijk. Bataljonscommandant John Frost kreeg de noordelijke afrit enkele dagen in handen, maar de tanks verschenen te laat om het Duitse verzet te breken. Zuid-Nederland was bevrijd, maar Noord-Nederland beleefde nog een verschrikkelijke oorlogswinter.

Een brug naar het heden

Voor mij werd de brug te ver de afgelopen jaren een tastbaar object. In 1987 bezocht ik voor het eerst Arnhem. Ik wandelde vanuit het zuidelijk stadsdeel over de brug naar het noordelijke deel. De stad trok mij niet erg aan. Overal zag ik stijlloze nieuwbouw, het resultaat van de verwoesting in de jaren 1944-1945 en de haastige wederopbouw in de jaren veertig en vijftig. Toch werd deze stad in 1989 mijn woonplaats. Ik kwam terecht in een flat in Arnhem-Zuid. Enkele jaren later betrok ik een woning langs de zuidelijke afrit van de brug. Hoe bekend deze plek is, ontdekte ik tijdens een treinreis naar Berlijn. Toen ik een Australiër vertelde, waar ik in Nederland woonde, wist hij mijn woonplaats te liggen. Arnhem was de stad met dé brug te ver en had daarmee een plaats op de wereldkaart gekregen. Sinds 1989 fiets ik vrijwel dagelijks over de brug. Nu kijk ik met andere

ogen naar deze oeververbinding over de Rijn en haar omgeving. Ouder geworden, is mijn belangstelling verschoven van de krijg naar de verwoestende uitwerking ervan. Laatst zag ik op een congres een gedeelte van de documentaire "Arnhem", die cineast Herman van der Horst na de oorlog van het geruïneerde centrum maakte. Het leek wel een film van een kapot gebombardeerde Duitse stad.

Na de wederopbouw heeft het terrein rond de brug de laatste jaren een flinke opknappbeurt gekregen. Van de toren van de Eusebiuskerk, waaruit deels vanwege de slechte wederopbouw steen naar beneden begon te vallen, is de restauratie vrijwel voltooid. Vorig jaar zijn enkele vlakbij de kerk gelegen vervallen woningen door nieuwe vervangen. Het Airborneplein, in de volksmond de Berekuil geheten, is een netjes onderhouden verkeersplein voor wandelaars, fietsers en bromfietzers. Hier staat als goed gekozen herinnering aan de slag het restant van een zuil afkomstig van het vernielde Paleis van Justitie. Tenslotte is de brug te ver zelf in 1978 van Rijnbrug in John Frostbrug omgedoopt en zijn er onlangs schijnwerpers geplaatst. Achter de materiële verwoesting gaat vooral veel menselijk leed schuil. De graven van Britse gesneuvelden heb ik zopas op de militaire begraafplaats te Oosterbeek bezocht. Het rood van de rozen accentueert het wit van de honder-

den headstones. De afgelopen jaren heb ik gezien, hoe oud-strijders half september hun jaarlijkse pelgrimage naar Arnhem maken. De veteranen stellen zich op bij de Eusebiuskerk, marcheren naar het monument op het Airborneplein, luisteren naar de last post, leggen er samen met burgerlijke gezagsdragers kransen, waarna de vlaggen worden gehesen. Belangstellenden volgen de indrukwekkende plechtigheid staande langs de rand van de kuil.

Een brug naar het verleden

Deze scheiding tussen veteranen en belangstellenden is symbolisch. Wat er op deze plaats vol herinneringen door de oud-militairen heen gaat, kan een buitenstaander slechts gissen. Hij heeft het oorlogsgeweld niet

zelf ondergaan. Eigenlijk gaat het hier om een speciaal geënceneerd toneelstuk met therapeutische werking. De acteurs in dit drama zijn de veteranen. Niet alle oud-strijders nemen hieraan deel. Sommige militairen, die hier hebben gevochten, kunnen zich niet in de rol van oud-strijder verplaatsen. Gehuld in hun naoorlogse uniform, blauwe blazer met onderscheidingen op de borst en rode baret op het hoofd, is het optreden van veteranen immers een strak geregisseerd geheel. Het publiek wordt gevormd door de buitenstaanders, die vol respect toekijken. Na afloop van de plechtigheid spreiden de oud-strijders naar buiten toe luchtige kameraadschap tentoon. Ze hebben uiting gegeven aan hun oorlogservaringen op een wijze, die zij en de omstanders aan kunnen.

Maar wat voelen ze werkelijk? En wat is voor buitenstaanders onbestaanbaar?

Twee films tilen een tipje van deze sluier op. In *De Aanslag* naar de gelijknamige roman van Harry Mulisch straalt de oud-verzetsman Taks eerst een huiveringwekkende commandentaliteit uit. Als de gevangenneming van zijn vriendin en de zelfmoord van een strijdmakker naar aanleiding van de vrijlating van de zieke oudkampbewaker Willy Lages ter sprake komen, wordt hij echter overmand door verdriet. In de film *Shoah* van Claude Lanzmann vertellen overlevenden van concentratiekampen over hun ervaringen. Het lijkt haast, of ze er niet bij waren en als acteurs een rol opzeggen. Toch bereiken ook zij een moment, waarop het hen te veel wordt. Dan breekt hun verhaal af en zien we slechts beschadigde mensen.

Men kan zich vervolgens afvragen, hoe verliezende soldaten hun herinneringen verwerken. Voor hen zijn er geen parades, geen herdenkingen, nauwelijks monumenten of uitkeringen. Er is kortom geen maatschappelijk aanvaardbare vorm gevonden om uiting aan hun even afschuwelijke herinneringen te geven. De samenleving slaat die nare bladzijde in het geschiedenisboek niet graag op. We hoeven maar te denken aan het verschil, waarmee in de Verenigde Staten veteranen uit de gewonnen Tweede Wereldoorlog en uit de verloren Vietnamoorlog

worden bejegend. Ook dicht bij huis is een schrijnend voorbeeld voorhanden. De Nederlandse militairen, die in de jaren 1945-1949 de zelfstandiging van Indonesië vergeefs trachtten tegen te houden, hebben nadien geen plek gekregen, waar ze de broodnodige herinnering aan hun oorlogservaringen periodiek en in het openbaar gestalte kunnen geven. De Britse parachutisten hebben geluk gehad, dat zij de slag om Arnhem verloren maar de oorlog wonnen.

Dan resten de buitenstaanders, vooral zij, die de oorlog niet meemaakten. Behalve via strak geregisseerde dodenherdenkingen maken ze slechts kennis met het verschijnsel oorlog via het lezen van geschiedenisboeken en het kijken naar journaalbeelden van hedendaagse strijdtoneelen. Deze indrukken zijn echter onontkoombaar secundair en versluisend. Wanneer wordt het sneuvelen van een soldaat op de televisie in beeld gebracht? Het uitzenden van zo'n moment wordt door journaalredacties niet kies gevonden. De dood van de Nederlandse cameraman Cornel Lagrouw in 1989 in El Salvador laat bovendien zien, hoe gevaarlijk oorlogsjournalistiek is. Het moment van zijn sterven werd wel getoond, omdat de man zelf niet in beeld komt. De kijker ziet slechts de camera warrige bewegingen maken. Ook militairen zelf laten trouwens niet graag aan het thuisfront zien, dat soldaten kunnen doden en ge-

dood kunnen worden. Tijdens de Golfoorlog toonde de Amerikaanse generaal Norman Schwarzkopf trots beelden van de geslaagde high tech aanval op een brug. Een automobilist ontsnapte aan de dood en leverde in het heetst van de strijd een als koddig bedoeld moment op. Van het toch geringe aantal gesneuvelde Amerikaanse soldaten was niets te zien. De beelden van een zwaar gewonde en door zijn strijdmakkers verlaten Irakese soldaat, die een passerende journaliste om water vroeg, werden gelukkig wel uitgezonden en blijven in het netvlies van de buitenstaander gegrift. Tenslotte levert alleen een van alle conventies losgeslagen volkerenmoord in Rwanda stuitende beelden op. De dood is daar zo gewoon, dat gedode mensen nog wel in een mat worden gewikkeld maar dan zonder enig ceremonieel in een massagraf worden gesmeten.

Een brug naar de toekomst

Op 17 september 1994 is het vijftig jaar geleden, dat de slag om Arnhem is gestreden. Opnieuw zullen Britse veteranen het Kanaal oversteken en bij de John Frostbrug hun gevallen kameraden herdenken. Vaak zal dit niet meer kunnen gebeuren. De groep veteranen wordt immers kleiner en kleiner. John Frost zal er zelf niet meer bij zijn. Hij stierf in 1993. Over tien jaar zal praktisch niemand van de oudstrijders nog leven. Een

plechtigheid in deze vorm kan dan niet meer worden georganiseerd. Bovendien is het therapeutische belang verdwenen.

Heeft een plechtigheid in een andere vorm dan nog zin? In 1985 bracht ik een bezoek aan de commando's te Roosendaal. Een majoor met een martiale snor gaf als zijn mening, dat herdenken van de Tweede Wereldoorlog nog zin had, zolang oud-strijders op de kazerne langskwamen en de rekruten persoonlijk over hun oorlogservaringen vertelden. Dat maakte indruk. Zodra de veteranen waren gestorven, zou de oorlog een gesloten boek zijn. Geschiedenisboeken zeiden de soldaten niets. Men kan zich afvragen, of deze zienswijze juist is en of ze ook voor de slag om Arnhem opgaat?

Zo lijkt de John Frostbrug in meerdere opzichten een brug te ver. In 1944 mislukte de verovering van deze verbinding over de Rijn. Over een aantal jaren is de pelgrimstocht van veteranen verleden tijd. Het verlenen van een historische betekenis aan de overspanning lijkt hiermee een onoverbrugbaar probleem te worden.

Toch is er aan gedacht om van de herdenking van de slag ook vanaf de vijftigste keer een zinvolle gebeurtenis te maken. De Stichting Airborne Herdenkingen heeft het programma van dit jaar als motto meegegeven: "De slag om Arnhem-een brug naar de toekomst". Via het door Jan Durk Tuinier geschreven *Een brug naar de*

Toekomst wil de Stichting een beroep doen op de jeugd om later problemen niet via geweld maar met praten op te lossen.

Dat is een lofwaardig en zinvol streven. Er wordt echter niet concreet aangegeven, hoe de jaarlijkse herdenking bij de John Frostbrug in de toekomst gestalte kan krijgen. De publicatie zwijgt over een voor de hand liggende mogelijkheid. De brug kan immers een symbool van verzoening worden, door Duitsers bij de plechtigheid te betrekken. Hierbij moet natuurlijk niet worden gedacht aan veteranen van de SS-eenheden, die hier vochten, maar aan vertegenwoordigers van het democratische Duitsland. Een aantal jaren geleden fietste ik als zo vaak 's middags van de stad naar Arnhem-Zuid. Ik zag, hoe op de brug een groep soldaten bij een plaquette over de gebeurtenissen in september 1944 uitleg kreeg. Toen ik de groep was gepasseerd, zag ik geen rood-wit-blauwe maar zwart-rood-gele vlaggetjes op hun mouwen. Belangrijker was de constatering, dat het geen hakenkruizen en doodskoppen waren. Wanneer zijn bijvoorbeeld soldaten van de Bundeswehr niet alleen op een door-de-weekse dag maar ook op 17 september welkom? De stilte over dit alternatief is natuurlijk veelzeggend en heeft te maken met het feit, dat de verzoening tussen overwinnaars en verliezers, tussen goed en kwaad, nu nog niet mogelijk blijkt te zijn. Tijdens de

herdenking van de geallieerde landing in Normandië op 6 juni 1994 waren president noch bondskanselier van het democratische Duitsland welkom. Tijdens de herdenking van de opstand van Warschau op 1 augustus was de Duitse bondspresident wel uitgenodigd. De Poolse veteranen boycotten echter de plechtigheid, waar hij aanwezig was. *De Gelderlander* publiceerde op 9 juli de resultaten van een enquête over de vraag, of vertegenwoordigers van Duitsland op 17 september in Arnhem welkom zijn. De meerderheid van de bevolking blijkt geen bezwaar te hebben. Het voormalige verzet en de Britse veteranen willen op die dag vertegenwoordigers van het democratische Duitsland echter niet de hand reiken. Dat zou het wankele evenwicht van de plechtige herdenking verstoren. Toch is een antwoord nodig op de vraag, wat er met de herdenkingen moet gebeuren, wanneer veteranen geen centrale rol meer kunnen spelen.

De brug bij Arnhem is niet een stalen geraamte, waaraan onveranderlijk dezelfde herinneringen kleven. De Rijn is immers als de Lethe, de stroom der vergetelheid in het dodenrijk. Herinneringen, bitter en zoet, worden op den duur van de brug losgeweekt en met de stroom meegevoerd. Het zijn immers mensen, die gedachten en gevoelens aan objecten als de brug koppelen. En mensen veranderen in de loop der tijd van gedachten, uiteindelijk ver-

dwijnen ze van het toneel en maken plaats voor anderen. In 1944 was de brug over de Rijn het obstakel voor een snelle opmars naar Nazi-Duitsland. Vijftig jaar na dato zou de John Frostbrug de nog steeds bestaande kloof tussen Nederland en het nabij gelegen democratische Duitsland kunnen helpen overbruggen. Dit openlijke teken van verzoening valt alleen tussen de regels door in het overigens uitstekende *Een brug naar de Toekomst* te lezen. Pas wanneer de John Frostbrug als brug naar de toekomst tijdens de jaarlijkse plechtigheid in concreto deze nieuwe vorm krijgt, wordt ze misschien niet opnieuw een brug te ver.

Wim Cappers

VRIJPLAATS VOOR BETROKKENHEID

Rusthof, de gemeentelijke begraafplaats van Amersfoort, is in de jaren dertig geopend. Er is lang gezocht naar een goede plek omdat de begraafplaats in het centrum van de stad te klein werd. Er is gekozen voor een terrein buiten de grenzen van Amersfoort (op het grondgebied van Leusden) vanwege de grondprijs, de uitbreidingsmogelijkheden, het gebrek aan alternatieven elders. De Tweede Wereldoorlog gaf aan Rusthof uiteindelijk een bijkomende betekenis, die tijdens de opening niet was voorzien. Kamp Amersfoort

grensde aan de hekken van de begraafplaats. De fusilladeplaats was enkele honderden meters verder en veel slachtoffers werden herbegraven op Rusthof. De toenmalige beheerder van de begraafplaats, de heer Janssen, voelde zich plotseling geroepen onderduikers in lege graven te verbergen, papieren te vervalsen en tot ver na de oorlog te corresponderen met familieleden van omgekomen mensen om hen te vertellen wat hij wist over hun geschiedenis.

Sinds de Tweede Wereldoorlog is Rusthof dan ook niet alleen een burgerbegraafplaats maar ook een laatste rustplaats voor soldaten uit Nederland, Polen, Italië, de Balkanlanden, de Commonwealth, voor zowel Russische soldaten als 'ontvoerde' Russen, voor verzetsstrijders uit Nederland en voor omgekomen gevangenen van het Kamp Amersfoort.

Rusthof, het voormalige Kamp Amersfoort en de fusilladeplaats zijn onderdeel van de herdenking op 4 mei. De tocht wordt in een kleine veertig minuten afgelegd en er nemen honderden mensen aan deel. Zwijgend. De herdenking eindigt met een kranslegging bij het graf van de onbekende soldaat. De mensen staan rondom deze plek, deels bij burgergraven, deels bij oorlogsgraven. Geen moment geeft zò nauwkeurig aan dat leven sporen nalaat, dat leven betekent dat de mens door de tijd trekt en veranderingen we-

zenlijk èn mogelijk zijn. Het sleutelwoord is betrokkenheid. Het weten van datgene waar mensen doorheen getrokken zijn. En in dat weten is de scheidslijn getrokken tussen het delen van de ervaring en het deel zijn van de veranderingen. Want die scheidslijn is niet te vermijden, het is de grens van wat mensen kunnen delen. Een soldaat die zijn kameraden herdenkt heeft beelden en herinneringen, waar woorden in te kort schieten. Een verzetsman beleeft opnieuw de mogelijkheid van verraad en de eventuele gevolgen van zijn daden voor anderen. De generatie die vlak na de oorlog is geboren, is gestart vanuit een weliswaar ontwrichte buitenwereld, maar die eindigde voor de deur van de woning. De volgende generatie beleeft agressie en onderdrukking op een manier, die in niets herinnert aan de feitelijke situaties van de oorlog. Elke deelnemer aan de dodenherdenking heeft zijn eigen herinnering en zijn eigen behoefte om daar aanwezig te zijn. De kracht van de herdenking komt vanuit het ritueel van die kranslegging en die stilte. Het ritueel maakt het mogelijk dat de scheidslijnen er niet toe doen, er zijn geen woorden nodig die niet gezegd kunnen worden.

Om te gedenken wat gebeurd is en niet gezegd kan worden heb je een "vrijplaats" nodig en die plek moet gemarkeerd worden. Het meest kenmerkende van vrijplaatsen is dat

ze spontaan ontstaan, gebonden aan de oorsprong van een intense behoefte om stil te staan bij de loop van de omstandigheden. Om te herdenken wat gebeurd is en nooit meer gebeuren mag heb je een monument en een ritueel nodig. Dat vrijwaart mensen van de wurgende noodzaak om hun aanwezigheid te legitimeren. Ze hoeven er alleen maar te zijn en de reden van hun aanwezigheid is een geheim, dat niet prijsgegeven hoeft te worden. Het wonderlijke van spontane en gekozen vrijplaatsen is dat iedereen kan deelnemen. Zelfs diegene, die geen weet heeft van de gebeurtenissen die deze plek tot gedenkplaats hebben gemaakt. Het enige dat nodig is, is betrokkenheid en de bereidheid om open te staan voor wat anderen gekwetst en zelfs beschadigd heeft. Niet vanuit mededogen alleen. Die bereidheid moet zich richten op een vaste overtuiging al het mogelijke te doen om onrecht, onderdrukking en geweld jegens medemensen op te sporen en niet toe te laten. Verantwoordelijk te zijn voor datgene wat nodig is en gedaan kan worden. Het personeel van deze begraafplaats kan voor bezoekers veel doen. Het kan zoeken naar het graf van een omgekomen soldaat of verzetsman. De beheerder raadpleegt hierbij een heel netwerk van vrijwilligers, die allemaal gespecialiseerd zijn in een bepaald facet, zodat wij mensen bijzonderheden kunnen geven over de dood van hun dierbare. De mede-

werkers van de begraafplaats proberen aan te voelen of mensen alleen willen zijn of behoefte hebben aan contact en een gesprek. Ze proberen de veelheid aan informatie toegankelijk te maken, zodat ze mensen gericht kunnen doorverwijzen naar die instantie die de gegevens heeft. Volgend jaar is de nationale herdenking: 50 jaar bevrijding. Rusthof blijkt zich niets aan te trekken van landsgrenzen. Sinds de herdenking van Normandië ontvangen wij nabestaanden van gesneuvelde geallieerde soldaten. En telkens weer blijkt dat nabestaanden behoefte hebben aan heel primaire informatie: waar is hij gestorven, hoe is hij gestorven, zijn er nog getuigen?

Als beheerder van Rusthof heb ik behoefte aan reacties van iedereen, die daadwerkelijk betrokken is bij deze heel bijzondere functie: een behoefte aan een vrijplaats. Het graf als monument en persoonlijke gedenksteen en de begraafplaats als plek waar de loop van de geschiedenis herdacht kan worden.

De bijzondere betekenis van de begraafplaats als vrijplaats lijkt me een boek waard. En tenminste een gesprek binnen de Terebinth.

Josée Bionda

DE OUDE BEGRAAFPLAATS TE ZEIST

Op 7 januari 1828 diende het gemeentebestuur van Zeist bij de koning een verzoekschrift in, waarbij verzocht werd ontheffing te verlenen van het Koninklijk besluit van 2 augustus 1827, op grond waarvan het verboden werd in plaatsen met meer dan duizend inwoners na 1 januari 1829 de doden te begraven binnen de bebouwde kom. In Zeist werden de doden in die tijd begraven op het kerkhof van de hervormde kerk aan de Dorpsstraat. Ook werden er overleden Zeistenaren begraven in de naburige plaatsen Bunnik, Odijk, Rijsenburg, Soest, Utrecht en in de Vuurse. Na een jaar wachten ontving het gemeentebestuur eind januari 1829 een afwijzende beschikking van de administrateur van Binnenlandse Zaken.

Aanleg begraafplaats

Het bestuur van Zeist vroeg Albert Voomborgh grond aan de Donkere-laan (thans Slotlaan, Rh.) aan de gemeente te verkopen voor de aanleg van een nieuwe begraafplaats. Voomborgh weigerde echter. Hij motiveerde dit onder andere als volgt: "... en de nabuurschap van graven, voor wandelaars ende voorbijgangers altijd eenen droevigen indruk gevende". Hij adviseerde de begraafplaats verder uit het centrum aan te leggen.

Ook bij J.R. Burlage, administrateur van de heerlijkheid Zeist die toebehoorde aan de Evangelisch-Lutherse Gemeente te Berbice in Guyana, ving het bestuur bot. Burlage antwoordde aan de gemeente dat met het oog op waardevermindering van de resterende bezittingen verkoop van een stuk grond niet mogelijk was.

Het gemeentebestuur kocht daarop op 8 april 1829 van Frans Nicolaas van Bern, de toenmalige burgemeester, een stuk sparrbos aan de Bergweg, groot 85 Nederlandse roeden voor f 600,-. Volgens kadastrale gegevens uit 1832 bedroeg de oppervlakte 74 roeden.

Voor de uitbreiding van de begraafplaats schonk zijn weduwe, Jacoba Anna van Bern-van Goor Hinloopen, in 1878 enkele stukken grond met een oppervlakte van bijna 64 are, gelegen achter en aan de rechterzijde van de begraafplaats. Voor de bomen die op deze grond stonden, moest wel f 400,- worden betaald.

Van het oudste gedeelte van de begraafplaats bestaat geen plattegrond. Toch is die situatie aan de hand van verschillende gegevens te reconstrueren. In 1829 ontving het gemeentebestuur ontheffing van de verplichting om een muur om de begraafplaats te bouwen. Wel moest een sloot om de begraafplaats heen worden gegraven. Deze sloot is in zijn totaliteit weergegeven op een kaart waarop de in 1878 geschon-

ken grond is aangegeven. Op een situatietekening uit 1938 is deze sloot nog gedeeltelijk aanwezig. Kadastraal vormt het in 1829 gekochte stuk grond ook nog steeds een apart perceel.

Uit het "Register van den Nieuwe Begraafplaats", hiermee wordt bedoeld de huidige Oude Begraafplaats, kennen wij de toenmalige vakindeling van de graven. Zo weten wij dat vak A gereserveerd was voor de aanleg van zestig grafkelders. Voorts waren er de vakken B tot en met H. Op de tegenover elkaar liggende vakken C en D, respectievelijk E en F, was ruimte voor veertig en tachtig graven. Op een plattegrond uit 1937 is deze grafindeling nog

duidelijk weergegeven. Wij mogen hieruit concluderen dat de middel-laan, die loopt van het poortgebouw tot aan het eind van vak A, de oude begraafplaats precies in tweeën deelde. Elke helft werd weer in drieën gedeeld door twee paden. De begraafplaats was in zijn oorspronkelijke vorm dus rechthoekig van aanleg.

Het poortgebouw bevatte oorspronkelijk een doodgraverswoning en een opbergruimte voor gereedschap. De aanleg van de begraafplaats en de bouw van het poortgebouw werd in 1829 uitgevoerd door Jan Vermeulen. Blijkens de gemeenterekening hebben de kosten van de aanleg f 3.558,56 bedragen.

Op verzoek van Gedeputeerde Staten stelden burgemeester en assessor op 20 maart 1829 de tarieven vast voor het begraven op de nog aan te leggen begraafplaats. Er waren vier soorten graven te koop: koopgraven, twee soorten huurgraven en graven voor onvermogenen. Volgens deze verordening zouden alleen in de eerste klasse grafkelders, grafmonumenten en grafstenen aanwezig mogen zijn.

Nog in hetzelfde jaar werd door het college Gedeputeerde Staten in een circulaire van 21 augustus regels gegeven voor het berekenen van de tarieven, om zo meer uniformiteit te krijgen. Het college beval uitdrukkelijk aan enkele klassen vast te stellen. "Dit brengt de billijkheid mede, uit hoofde van het verschil van stand en gegoedheid in de maatschappij", aldus Gedeputeerde Staten. In een grote plattelandsgemeente kon men, nog steeds volgens dit college, onderscheid maken in: "vermogenen, goeude middelstand, mindergegoeden en onvermogenen". Ter voldoening aan deze circulaire werd op 26 september van dat jaar een nieuwe gemeentelijke verordening regelende de graftarieven en begrafenissen vastgesteld.

Het hebben van een koopgraf, ook wel eigen graf genoemd, betekent in principe niet, dat men eigenaar is van de ondergrond; dat blijft de eigenaar van de begraafplaats. Het houdt in dat men, zoals in de Begraveniswet van 1869 werd bepaald,

"het uitsluitend regt om lijken in een bepaald graf te doen begraven" bezit. Een zakelijk recht dat enigszins is te vergelijken met het recht van opstal of met erfpacht.

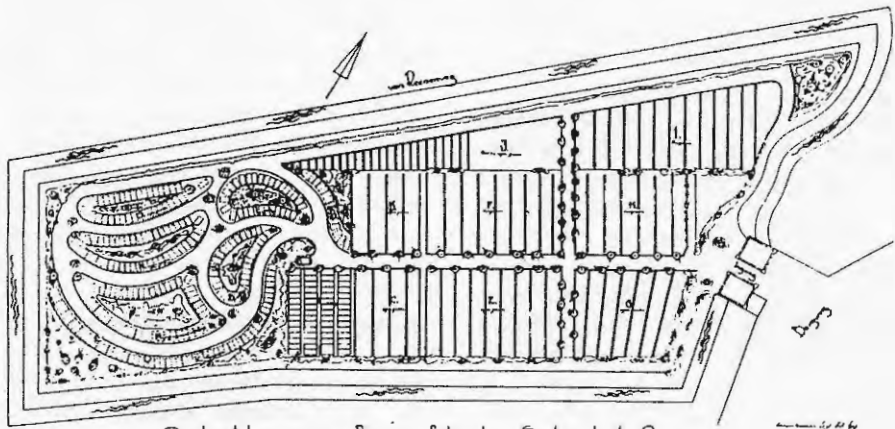
Curieus is dat meer dan de helft van de ruimte in vak A, dat bestemd was voor grafkelders, tussen 1859 en 1889 opgekocht werd door Gerrit en Herman Meerdink. Gerrit Meerdink legde hier achttien grafkelders aan en Herman Meerdink twintig kelders. De grafkelders werden daarna door hen verkocht.

Begraving katholieken

Tot 1829 hadden de katholieken in Zeist hun doden meestal in naburige plaatsen begraven. Tijdens de poging om ontheffing van de verplichting tot aanleg van een begraafplaats te krijgen, was dit feit door het gemeentebestuur nog aangevoerd als argument om het kerkhof bij de hervormde kerk aan de Dorpsstraat te kunnen behouden. Niet elke inwoner van Zeist zou immers gebruik van deze nieuwe, dure dodenakker maken.

Na de aanleg van de begraafplaats aan de Bergweg bestelden de katholieken hun doden zowel in Zeist als in Bunnik ter aarde. Tussen 1830 en 1837 werden er in Zeist 60 begraven en 48 in Bunnik.

De rooms-katholieke begraafplaats in Bunnik was in 1823 zonder toestemming van de overheid aangelegd. Zij was bestemd voor de katholieke

Oude Algemeene Begraafplaats. Schaal 1:200.

inwoners van Bunnik, Odijk en Zeist. Op Soesterberg was in 1837 een rooms-katholieke parochie opgericht met een eigen begraafplaats, waarvoor door de koning toestemming was verleend. In 1838 werd Barbina Hurst, ook wel Paulina Horst genoemd, hier als eerste Zeistenaar begraven.

Voor het begraven van een overledene buiten Zeist moest men *f* 10,- belasting betalen aan het gemeentebestuur van Zeist. Aan het gemeentebestuur van Bunnik diende nog eens *f* 8,- belasting te worden betaald voor het begraven van een niet-ingezetenen op het parochiekerkhof aldaar. Voor kinderen moest de helft van de genoemde bedragen worden betaald. Omdat de Zeister

katholieken tot de parochie van Bunnik of van Soesterberg behoorden, werd in 1840 deze heffing voor de Zeister katholieken door Gedeputeerde Staten bij besluit van 8 augustus afgeschaft. De pastoor en het rooms-katholieke kerkbestuur van Bunnik hadden in 1838 erop gewezen dat de Evangelische Broedergemeente ook een eigen begraafplaats bezat, waarvoor deze belasting niet gold.

Voor het gemeentebestuur was het elders begraven van veel overleden Zeister katholieken een financiële tegenvaller. Als gevolg van de beslissing van Gedeputeerde Staten liepen de opbrengsten van de begraafplaats na 1840 aanzienlijk terug. Het gemeentebestuur was van mening dat

de regering in 1829 zijn verzoek tot behoud van het kerkhof bij de dorpskerk had afgewezen op grond van het feit dat zij ervan uitging dat het katholieke bevolkingsdeel zijn doden in Zeist zou begraven. Bij de aanleg van de begraafplaats had men daarom een vak gereserveerd voor de katholieken. Het kon door hen worden afgesloten en gewijd. Waarschijnlijk was vak B met ruimte voor veertig graven voor hen bestemd. Hier werd de eerste vijftien jaar althans nog niemand begraven.

Na de stichting van een rooms-katholieke parochie te Zeist in 1842, zag de burgemeester zijn kans schoon, of in zijn eigen woorden: "Ik heb echter met mijne weigering tot afgifte van eene permissie tot uitvoer gewacht tot zich daartoe eene geschikte gelegenheid opdeed [...]". In de periode 1838-1843 werden 34 katholieken in Zeist begraven. Na afschaffing van de eerder genoemde belasting werden na 1840 evenwel de meeste katholieken in Bunnik en Soesterberg begraven. Burgemeester Van Bern suggereert in 1843 in een brief aan de gouverneur van de koning, dat hiertoe op hen een bepaalde druk werd uitgeoefend. Volgens de burgemeester had een zekere Cors Smorenborg verklaard: "ik wilde deze vrouw wel weder alhier begraven doch ik mag niet". Op 24 december 1843 waren diens vrouw Helena Smorenborg-Teunissen en zijn zoontje Albertus overleden. Smorenborg wilde hen op Soester-

berg begraven. De burgemeester weigerde echter hiervoor zijn toestemming te verlenen, omdat naar zijn mening door de oprichting van een Zeister parochie het besluit van Gedeputeerde Staten uit 1840 vervallen was en dat voor het elders begraven weer belasting geheven kon worden. Hij kreeg echter nul op zijn rekest.

Graven bekende Zeistenaren

De eerste overledene die op de nieuwe begraafplaats begraven werd, was Pieter Stoop op 18 januari 1830 in graf C 1. Zijn graf, gedekt met een zerk, is nog steeds aanwezig. Men komt er ook graven tegen van nationaal bekende figuren uit de vorige eeuw, zoals de in 1834 overleden generaal Ralph Dundas baron Tindal in graf A 48 en de in 1836 gestorven Utrechtse hoogleraar Gabriël van Oordt in graf A 51. Van Oordt had deze grafruimte in 1831 gekocht. De begrafenis van professor Van Oordt was een groots opgezette plechtigheid. De lijkstoet werd gevormd door de lijkkoets en negen volgkoetsen, hetgeen een ongekend groot aantal was. Over elke koets werd begrafenisrecht geheven. Tot nu toe is aangenomen dat Frans Nicolaas van Bern bij zijn afscheid als burgemeester van de gemeente Zeist in 1850 als cadeau van het gemeentebestuur de dubbele grafkelder A 59-60 ontving. Onderzoek heeft echter aangetoond dat dit niet klopt.

Blijkens de gemeenterekening van 1850 heeft Van Bern deze dubbele grafkelder voor het geldende tarief van *f* 60,- gekocht. De gemeenteraad beschikte in zijn vergadering op 18 november 1850 alleen gunstig op het verzoek van de oud-burgemeester om aan hem grond voor een dubbele grafkelder af te staan. Het zou ook vreemd zijn geweest hem bijna een jaar na zijn vertrek nog een afscheidscadeau aan te bieden. Hij is ook niet in deze grafkelder bijgezet. Hij was namelijk sinds 1831 eigenaar van de dubbele grafkelder A 52-53, waarin behalve hij en zijn tweede echtgenote, ook Wijnanda Anna van Dam, Willem ter Plecht en Clara Elisabeth van Dam-van Goor Hinloopen begraven liggen. In de in 1850 aangekochte grafkelder werd in 1883 Christina Johanna Bergsma-Cazius begraven.

Uitbreiding begraafplaats

In 1879 en 1880 werd een uitbreiding van de algemene begraafplaats gerealiseerd op een gedeelte van de in 1878 verkregen grond. Deze uitbreiding had plaats op het terrein gelegen tussen de bestaande begraafplaats en de Van Reenenweg. Hierdoor verloor de begraafplaats haar oorspronkelijke rechthoekige vorm. De werkzaamheden bestonden vooral uit het ophogen van het terrein en het graven van een nieuwe sloot om het gehele terrein heen. De twee paden op de rechter helft wer-

den doorgetrokken naar het nieuwe gedeelte. De begraafplaats bleef hierdoor haar strakke vorm in aanleg behouden.

Het werk werd voor het grootste deel uitgevoerd door G. van Doorn uit Austerlitz. In deze twee jaren gaf de gemeente voor uitbreiding en onderhoud van de begraafplaats *f* 2.185,67 uit. Ter vergelijking: van 1871 tot en met 1878 gaf de gemeente gemiddeld *f* 86,55 voor het onderhoud uit. In verband met de uitbreiding van de begraafplaats werden op 5 januari 1880 in het logement De Zwaan vier percelen sparrebomen in een openbare verkoop verkocht. De verkoopprijs bedroeg *f* 624,-.

Omdat in 1890 op de bestaande begraafplaats bijna geen ruimte meer beschikbaar was, had het college van burgemeester en wethouders aan tuinarchitect H. Copijn in Groenekan gevraagd een plan te ontwerpen voor het nog beschikbare terrein aan de achterzijde. Men had zich tot Copijn gewend, omdat deze in de provincie reeds meerdere begraafplaatsen had aangelegd.

In de toelichting op het plan schrijft Copijn: "Bij het ontwerpen van het plan tot uitbreiding der begraafplaats, is ernaar gestreefd, een goed geheel te verkrijgen, waarvan alle deelen gemakkelijk bereikbaar zijn. Ofschoon er, door den grafkelder te vermijden, die op 't einde der middellaan ligt, en die te omgaan, (hier wordt de grafkelder van jhr. De Pes-

ters bedoeld, Rh) zoo als op de teekening is aangegeven, een vrij goede verbinding wordt gevormd met het nieuwe deel der begraafplaats, is daarom die toegang toch niet zoo, als die met het oog op de groote ruimte op het achterdeel aanwezig, wenschelijk is. Om deze reden is een nieuwe toegangsweg ontworpen aan den buitenkant der begraafplaats, door demping van de aldaar aanwezige sloot. Hierdoor worden drie zaken bereikt: 1. De toegang tot het achterste deel van het terrein wordt door een ruime vier meter breede laan gevormd. 2. De zéér onzuivere sloot verdwijnt aan de dorps- en achterzijde geheel en in het overblijvend deel worden geen stoffen geloosd. 3. De grafruimten op de bestaande begraafplaats worden met een 4 meter breede strook vergroot. Het nieuwe deel der begraafplaats wordt aangelegd met dubbele grafrijen, aan welker boveinde beplanting wordt aangebracht, waardoor zich dat deel zéér bijzonder leenen zal voor graven der eerste klasse, door zerken of monumenten gedekt. [...] De bestaande hagen worden zooveel mogelijk behouden".

Op verzoek van een uit de raad benoemde commissie kwam Copijn met een tweede plan. Deze commissie adviseerde de raad: "Tegenover deze vergrooting staat dat de aanleg van het nieuwe gedeelte der begraafplaats volgens Plan no. 1, een aanmerkelijk verlies van beschikbare ruimte, door de vele paden

welke in het plan zijn opgenomen, veroorzaakt, terwijl de voordeelen van Plan no. 2 zijn: 1. het groote verschil in kosten; 2. het behoud der sloot als afscheiding; 3. meerdere beschikbare ruimte voor graven door de wijze van aanleg". De kosten van het eerste plan werden begroot op f 3.500,- en van het tweede op f 1.064,-. De raad besloot het advies van de commissie over te nemen. Bij de uitvoering van dit plan kwam vak B op het oudste gedeelte van de begraafplaats, waar nog geen graven waren aangelegd, te vervallen.

Uit de gemeenterekening van 1890 blijkt dat in dat jaar f 1.329,43 werd uitgegeven voor uitbreiding en onderhoud van de begraafplaats. De gebroeders Copijn ontvingen f 653,70 voor het maken van het plan en het inrichten van een plantsoen. Het werk werd door de gemeente in eigen beheer uitgevoerd om tijdens de winter werk te kunnen verschaffen aan Zeister arbeiders. De laatste uitbreiding is uitgevoerd in de landschapsstijl.

Op 26 november 1917 werd de Nieuwe Begraafplaats aan de Woudebergseweg in gebruik genomen. Vanaf dat tijdstip kon aan de Bergweg alleen nog begraven worden in de voor onbepaalde tijd uitgegeven eigen graven. In 1965 had bijvoorbeeld nog één bijzetting plaats. Met ingang van 1 december 1965 werd de begraafplaats gesloten verklaard.

R.P.M. Rhoen

BOEKBESPREKINGEN

M. Louwes, *Eenmaal zien w'elkander weer. Grafchriften uit Siddeburen*. Zerkenreeks 1. (Groningen: Grafisch Centrum Groningen, 1993, f 10,-). Exemplaren zijn te bestellen bij Marlies Louwes, Grevingaheerd 163, 9737 SK Groningen, 050-419462.

Het boekje bevat grafschriften, die telkens in enkele regels weergeven, hoe inwoners van het Groningse Siddeburen in de negentiende eeuw met de dood werden geconfronteerd. Een dramatisch voorbeeld is het volgende:

"Febe D. Huizinga
echtgenote van Gepke de Boer
12 sept 1811 - 9 maart 1872

*Hier rust de stof van hem,
wiens ligchaam werd verzwakt
Door 't sterven van een broer
wiens leven werd geknakt,
Toen hii aan 't kille graf
geheel zoo onverwacht,
Twee dagen achtereen
een kind ten offer bracht".*

*Begraafplaats/crematorium Moscowa
Arnhem* (Arnhem: Dienst Milieu en
Openbare Werken, 1994, 16 blz.).

Sinds kort beschikt de gemeente Arnhem over een brochure over de gemeentelijke begraafplaats en het

crematorium Moscowa te Arnhem. Hierin staat kort iets over de geschiedenis van het in 1876 geopende Moscowa en de mogelijkheden voor begraven en cremeren. Uitvaartleiders nemen de folder mee, wanneer zij bij een sterfgeval worden geroepen. Daarnaast wordt de folder toegezonden aan mensen, die in een eerder stadium om informatie vragen.

Beheerder Johannes Bouma wil met deze brochure bereiken, dat mensen tot een bewustere en meer persoonlijke keuze voor de uitvaart komen. De belangstelling voor een vroegtijdige oriëntatie op de eigen uitvaart is wel degelijk aanwezig. De open dag op 4 juni jongstleden werd door ongeveer 1200 mensen bezocht.

UIT DE PERS

Binnenlands Bestuur, een periodiek voor ambtenaren, besteedde afgelopen juni, aandacht aan het moderne begraafpark, waarin met name de lommerrijke dodenakker Kranenburg te Zwolle in de schijnwerpers wordt geplaatst. Een plek waar de ecologie de hoofdrol speelt. Het is immer een begraafpark naar een ontwerp van tuinarchitect Copijn. Men kan er heerlijk wandelen en mijmeren tussen de graven waarvan de meeste langzaam maar zeker met het bos vergroeien. In de oude bomen worden regelmatig bijzondere vogels gesignaleerd. Om mensen op ideeën voor grafbedekkingen te

brengen is er een modeltuin aangelegd waarin monumenten staan opgesteld van diverse creatieve beeldhouwers. Deze voorbeelden laten zien, dat gedenktekens niet allemaal strak, van graniet en zwart van kleur hoeven te zijn. Want vele mensen weten nog steeds niet wat er mogelijk is. Gelukkig blijkt dat een

groeiend aantal gemeenten zijn burgers voorlicht over begraafplaatsen. Brochures, open dagen, het zijn tekenen dat de dood uit de taboesfeer gehaald wordt. Vereniging de Terebinth krijgt hierbij een speciale aandacht.

Cees van Raak

EXCURSIES

Zuiderbegraafplaats, Esserveld en crematorium te Groningen

Datum: 24 september 1994
Tijd verzamelen: 10.30-11.00
Plaats verzamelen: station Groningen
Vertrek naar Zuiderbegraafplaats: 11.00
Adres Zuiderbegraafplaats: Hereweg 87

De Zuiderbegraafplaats is in 1827 geopend en lag toen buiten de omwalling van de stad Groningen. Hier liggen onder andere Hendrik de Cock, een van de voormannen van de Afscheiding uit 1834, J.J.A. Goeverneur, de dichter van onder andere "Toen onze mop een mopje was" en W.A. Scholten, grondlegger van aardappelmeelindustrie, begraven. De begraafplaats is rijk aan symboliek.

Vertrek Esserveld: 12.30
Adres Esserveld: Esserweg

In tegenstelling tot de Zuiderbegraafplaats is het in 1924 geopende Esserveld als een park ingericht. Ook nu nog bezit de begraafplaats prachtige bomen en coniferen.
Vertrek crematorium: 13.30
Adres crematorium: Paddepoelsterweg 24
Lunch: 14.00

Het crematorium van Groningen ging

in 1962 na Velsen en Dieren als derde in Nederland open. Directeur A. Fonville en tuinarchitecte A. Wille zullen hier de rondleiding verzorgen en over de aanstaande verbouwing en reconstructie van strooiveld, urnentuin en urnenmuur vertellen.

Einde Excursie : 16.00
Kosten : f 2,50
Aanmelden bij: W. Vlaanderen, 038-531526, na 19.00 of bij Terebinthbureau, 033-653380

Parijs

Zie de informatie in *Nieuwsbrief*, VIII (1994-1) 19. U kunt zich nog tot 1 oktober aanstaande opgeven. Introdúcés zijn van harte welkom.

(Uitknippen of overnemen op briefkaart of briefpapier en inzenden aan Terebinthbureau)

Hierbij geef ik mij op voor de excursie naar Parijs op 28, 29 en 30 oktober 1994. Als aanbetaling maak ik f 100,- over op postbankrekening 1938949 ten name van W.A. Vlaanderen te Zwolle, onder vermelding van: Excursie Parijs.

NAAM.....
ADRES.....
POSTCODE.....
WOONPLAATS.....

Inlichtingen bij Wim Vlaanderen, tel. 038-531526 na 19.00 uur.

Italië

In 1995 organiseert de Terebinth een funeraire reis naar Italië. Diverse aspecten van de dodencultuur aldaar zullen aan bod komen. De groep wordt door Italiaanse deskundigen rondgeleid. Er zullen tolken aanwezig zijn. het voorlopige programma luidt als volgt:

Data:	16 - 23 september 1995
Heenreis:	vliegreis naar Rome
Vervoer ter plaatse:	vervoer per bus noordwaarts
Bezoek aan:	Verano, Livorno, Florence, Pisa, Genua, Turijn, Milaan
Objecten:	begraafplaatsen, kerken, kistenmakerij, uitvaartonderneming, steengroeve, steenbewerkingsbedrijf, crematorium
Terugreis:	vliegreis vanaf Milaan
Kosten:	ongeveer f 2000,-
Grootte groep:	25 personen
Definitieve program:	te zijner tijd via het Terebinthbureau op te vragen

AGENDA

Tot 15 september:	tentoonstelling "Graven in het verleden" en hedendaagse grafkunst op Nieuwe Oosterbegraafplaats te Amsterdam
24 september:	excursie Groningen
28 oktober:	excursie Parijs
29 oktober:	excursie Parijs
30 oktober:	excursie Parijs
26 november:	ledenvergadering Terebinth

Noteer deze data in uw agenda!